

Богдан Бутковський

ВИЗНАЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСТВА ЯК ОКРЕМОЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

У статті висвітлюються погляди автора на слов'янство як окрему етнокультурну спільноту в контексті цивілізаційного підходу.

Ключові слова: слов'яни, слов'янство, панславізм, етнокультурна спільнота, цивілізаційний підхід.

Наше дослідження варто розпочати словами відомого арабського мандрівника Ібрагіма Ібн-Якуба, які датуються серединою X ст.: “Слов'яни люди сміливі, здатні до походу, і якби не було розрізнення серед їх численних і розкиданих племен, то не міг би з їхніми силами боротися жоден народ у світі. Вони замешкують краї найбагатші оселями і життєвими засобами. Пильнують хліборобства і щодо здобування собі на прожиток, переважають всі народи півночі” [1, с. 164–165]. Ця коротка, але змістовна характеристика слов'ян, на “світанку” їхньої історії свідчить про те, що зовнішні спостерігачі сприймали слов'ян як: сильних, розумних і підприємливих людей. А що найголовніше, автор цих рядків прямо стверджує, що об'єднавшись, слов'яни змогли б краще реалізувати свій потенціал. Тож, якщо про корисність з'єднання слов'ян стверджував абсолютно незаангажований сторонній спостерігач, не дивно, що ідея об'єднання слов'ян, їх спорідненості й взаємодії знайшла відгук у їхньому середовищі.

На різних історичних етапах ця ідея виявлялася в різній формі, проте була завжди, і залишається зараз присутньою в слов'янському просторі. Можна з впевненістю вважати, що термін панславізм – всеслов'янство, вперше запропонований словацьким євангелістичним проповідником, філологом, діячем національного відродження Яном Геркелем у 1826 році, що мав на увазі передовсім мовну та літературну єдність, а згодом, впродовж XIX ст., отримав ширше значення, найповніше відображає суть ідеології слов'янської єдності [2, с. 50]. І якщо саме визначення панславізму відносно не давнє, то історія панславізму, як явища є значно глибшою.

Переконливим свідченням того, що слов'яни сприймали себе, як певну особливу єдність, що протиставлялася навколишнім суспільствам криється вже у самій їх назві. Етимологія цього етноніму напряду пов'язана з здатністю до порозуміння, уміння спілкуватися, таким чином, обмінюватися інформацією, перебувати в одному культурному середовищі. Етнонім слов'яни переконливо свідчить про першочергову важливість спільної мови для визначення самоусвідомлення слов'янами себе окремою спільнотою, що знаходить додаткове підтвердження у етнонімі німці – люди, з якими не можна порозумітися [3, с. 93, 97–99]. Це виняткове значення мови для визначення слов'янської єдності є визначальним для нашого дослідження, адже дає нам підстави говорити про непряме, але досить ґрунтовне свідчення стійкого уявлення про всеслов'янство, як єдине ціле, з найдавніших часів слов'янської історії, саме на базі мовної спорідненості.

На жаль нам достовірно не відома рання історія слов'ян, проте останні дослідження в сфері археології, мовознавства, етнографії, дають підстави вважати, що культура давніх слов'ян була значно багатшою, чим те, як її змальовували у XIX ст., в часи національного відродження слов'янських народів, коли вони привернули особливу увагу з боку західних, передовсім німецьких, доволі заангажованих дослідників. І справді, науковцям ще доведеться визначитися з такими суперечливими темами з слов'янської історії, як “черти і резі”, “Змієві Вали” та інші, що можуть кардинально змінити наше уявлення про слов'янство. Будь-яке дослідження, що вивчає слов'ян, як етнокультурну спільноту не може

бути застрахованим від помилок в його оцінці. Зважаючи на це, найбільш прийнятним рішенням в оцінці слов'янства є певне наслідування концепції світової історії Йоганна Готфріда Гердера – видатного німецького історика культури, котрий, на відміну від просвітників, не вважав, що культурою можна вважати лише так звану “високу культуру”, притаманну розвинутих суспільствам. Більше того, він стверджував, що носієм справжньої культури є простий народ, саме з середовища якого і виходять справжні культурні здобутки. Саме народній культурі він приділяв найбільшу увагу, вважаючи її першоосновою [4]. Гердер таким чином вказав нам шлях, який дає змогу оцінювати культури перш за все як прояви передовсім етнічної самобутності. Саме в такому дискурсі варто розглядати слов'янство з огляду на недостатність відомостей про його давню історію. Це дасть нам змогу говорити про історію слов'ян, як початкову самобутню окрему етнокультурну спільноту, на ранніх етапах їхнього історичного буття з моменту усвідомлення своєї окремішності від навколишніх народів, в час їхньої племінної єдності.

Звичайно ми не ототожнюємо поняття етнокультурної спільноти з такими визначеннями цивілізаційного підходу у вивченні історії, як культурно-історичні типи Миколи Данилевського, великі культури Освальда Шпенглера, цивілізації в розумінні Арнольда Джозефа Тойнбі та Самуеля Філіпса Гангтінгтона [5–10]. Проте, на нашу думку, сам цивілізаційний, а швидше культурний підхід до вивчення історії, є цілком правильним, адже важко не погодитися з “цивілізаціоністами”, що людство і справді складається з окремих культур, що проходять подібно до біологічних організмів етапи зародження, розвитку і загибелі. Проте, погоджуючись з самим підходом до вивчення історії, в тому числі слов'ян, залишаємо за собою право відмінної інтерпретації власне слов'янства в рамках цього підходу.

Короткий аналіз концепцій вище наведених дослідників допоможе аргументувати власну думку, яка полягає в тому, що слов'янство і справді було раніше і залишається зараз окремою етнокультурною спільнотою, частини якої в тій чи іншій мірі зазнали впливу з боку інших етнокультурних спільнот, в тому числі й на етапі “цивілізації”, “великої культури”, яку, з огляду на історичний досвід та сучасні тенденції розвитку людства, синтетично поєднавши концепції вище означених дослідників, схильні вважати своєрідною експансивною, надбудовою етнокультури, породженою її панівною елітою. Кожна цивілізація створює свій глобальний проект, що по мірі віддалення від народної – традиційної основи, схильний до універсалізації та глобалізації, яка часто переходить у стадію “світової держави”, що по мірі втрати генетичного зв'язку зі своєю етнічною основою занепадає. Схожу думку, а саме ту, що глобалізація обумовлена розвитком та взаємодією культурно-історичних типів висловлює Світлана Чистякова [11].

З точки зору Тойнбі, Шпенглера та Гангтінгтона слов'яни не складають окремого культурно-історичного типу, але входять на основі поділу за релігійною ознакою на католиків і православних відповідно до Західної та Православно-християнської цивілізацій [5–8]. Микола Данилевський також вказував на великий вплив релігії у визначенні того чи іншого культурно-історичного типу, проте, поряд з ним, вагоме значення приділяв лінгвістичній близькості, що й давало йому підставу говорити про існування слов'янського культурно-історичного типу [10]. В контексті визначення слов'янства як окремої спільноти варто згадати “пасіонарну теорію” Лева Гумільова, котрий об'єднував слов'ян у суперетнос – етнічну систему, що складається з кількох етносів, які виникли одночасно в одному ландшафтному регіоні, проявляються в історії як мозаїчна цілісність [12, с. 546]. Він також великого значення приділяв мовній близькості.

Данилевський, як і Гумільов, розділяє тезу Гердера, що надавав особливого значення мові в житті культурно-історичної спільноти. Так, зокрема, Данилевський ставив її на провідне місце в своєму визначенні культурно-історичного типу. “Всяке плем'я або сімейство народів, що характеризується окремою мовою або групою мов, досить близьких між собою для того, щоб спорідненість їх відчувалась безпосередньо, без глибоких філологічних досліджень, – складає самобутній культурно-історичний тип, якщо воно взагалі

по своїх духовних завдатках здатне до історичного розвитку і вийшло вже з дитинства” [10, с. 113]. Якщо взяти до уваги мовну спорідненість, що залишається і в наш час найважливішою ознакою єдності слов'ян, то до неї можна додати також велику етнографічну спорідненість у всіх аспектах народної культури, що була помітним явищем ще у ХІХ ст., проте впродовж ХХ ст. зазнала руйнівного впливу глобалізму [13]. Продовжити цей ряд можна релігійною єдністю слов'ян, що ґрунтувалася на їх язичницькій релігії. Зрештою, чому не можна вважати релігійні уявлення давніх слов'ян лише на тому факті, що вони були язичницькими, менш вагомими для визначення їх окремішності, ніж язичництво древніх цивілізацій Близького Сходу, Античності та цілком сучасного Сінтоїзму, Індуїзму, різних язичницьких елементів у віруваннях китайців та індусів [13, с. 17–19]. Таким чином, принаймні в часи до масового прийняття християнства, а цей процес тривав від VII до X, в деяких районах і XII ст., можемо говорити про слов'янську релігійну єдність. Отже, щоб повністю відповідати уявленню про цивілізацію у розумінні Тойнбі слов'янам бракувало лише “переходу від статичних умов до динамічної активності” [5, с. 61], наслідком чого мало б стати розширення слов'янського культурного ареалу та створення “світової” держави. Справді, слов'яни раннього Середньовіччя в дохристиянський час не створили власної “світової” держави, проте їхні політичні організми завжди зберігали тяглість до всеслов'янського значення [14]. А ось щодо їх динамічної активності, то тут важко не помітити розбіжність з історичними фактами поширення слов'ян у V – VII ст. на величезні території Балкан та Центральної Європи. Динаміка розселення слов'ян була настільки потужною, що Прокопій Кесарійський – візантійський історик, сучасник тих подій, прямо стверджує, що “ослов'янилась вся земля грецька” [1, с. 161]. Але, на відміну від більшості “варварів”, у тому числі й германців епохи “переселення народів”, що на території Західної імперії розчинилися у романському середовищі, слов'яни і досі, дещо зменшивши свій ареал, займають землі на Балканах. Тойнбі ж цей факт інтерпретував дуже цікаво, він стверджує, що розселенням слов'ян на цих землях в якості підвладної “худоби” займалися кочівники авари. “Слов'яни видались аварам цілком придатною худобою, отож вони зігнали їх у отари й широким колом розмістили навкруг угорської рівнини, поставивши на ній свої власні табори. Ось таким уявляється нам сценарій, за яким західний авангард слов'янського тлуму – прашури нинішніх чехів, словаків та югославів – почали свій запізнілий і принизливий дебют у історії” [5, с. 158]. На нашу думку, таке твердження доволі промовисто характеризує Тойнбі як не об'єктивного у висвітленні слов'янської історії, адже авари не розселяли слов'ян, а були з ними як правило в конфронтації [14, с. 187–215].

Утім, щодо тойнбіївської схеми виклик – відгук (дія – протидія), то така динамічна активність слов'янства V – VII ст., на нашу думку, була відгуком слов'ян на рух германських племен та народів Сходу. Ще в ті давні часи сформувалася риса, що в тій чи іншій мірі притаманна слов'янству, а саме його роль як культурного і геополітичного простору між Сходом і Заходом, які впродовж всієї подальшої історії відчутно впливали на слов'ян, формуючи, залежно від географічного розташування, неоднорідні зони більш “вестернізовані”, або більш “візантізовані”, почасти “татаризовані”, “ісламізовані”, що, незважаючи на цей зовнішній тиск, зберігали в значній мірі свою самобутність і відчуття слов'янської спільності, як на локальному, так і на всеслов'янському рівні. Протиставляючи себе зовнішнім впливам та прагнучи до інтеграції, різні регіони слов'янського світу виступали з ініціативою створення “великої держави”. Такими можна вважати: Державу Само, Велику Моравію, Перше Болгарське царство, Польщу перших П'ястів та Київську Русь від Олега і до Володимира. Означена тенденція є характерною для цивілізацій згідно з Тойнбі. Всі ці держави об'єднували перш за все слов'янські племена, протидіючи зовнішній агресії. Проте екстремальні умови, між “молотом” Сходу та “наковальнею” Заходу не дали змоги слов'янам в ранньому середньовіччі створити свою всеслов'янську державу. Найближче до цієї мети була Київська Русь, особливо в період князювання Святослава Хороброго, про що свідчить зокрема його бажання перенести столицю в Болгарію.

Спроби політичного, культурного та економічного об'єднання слов'ян були присутні й надалі, проте саме в епоху раннього Середньовіччя вони мали найкращі внутрішні стимули, коли і мовна, й культурна близькість були найбільш відчутними. Цікавим явищем у цьому контексті є діяльність Кирила і Мефодія, яка займає цілком особливе місце в історії поширення християнства, адже створене, або ж перероблене ними церковнослов'янське письмо, було винятковою подією, оскільки при християнізації “варварів” використовувалася латинь, це стосується також і германців, котрі фактично панували на Заході. Єдина віра і єдина літературна мова давали хороший шанс до подальшого об'єднання слов'янства, на жаль вплив Заходу не дав реалізувати цю можливість [15, с. 179–210].

Отже, підсумовуючи названі факти, можемо вважати, що слов'яни з самого початку виступають як певна етнокультурна єдність, що впродовж своєї історії зберігали тенденцію до об'єднання, спробами здійснення якого ми можемо вважати вже їх ранні державно-політичні утворення. Проте, потужний вплив сусідніх етнокультур не дав їм консолідуватися. Провідне значення в цьому відіграло явище, яке Шпенглер назвав псевдоморфоз. Термін цей запозичений з геології і означає наступне. Припустимо, колись застиг якийсь мінерал і придбав при цьому властиву йому форму. Минули тисячі років, мінерал вимився водою і потім, в наступну епоху його форму зайняв інший розплав з відмінними властивостями. Але він вимушений застигати у вже підготовленій чужій ніші, насильницьки набуваючи невластивої йому форми. Шпенглер вживав таке визначення до Російської імперії, вказуючи на діяльність Петра Великого та його наступників [8, с. 196–198]. На нашу думку, псевдоморфоз є значно ширшим, і в тій чи іншій мірі був присутнім у всіх регіонах слов'янського світу на різних етапах історії. Явище це проявляє певну синонімічність з запропонованим хорватським місіонером, вченим, просвітником, апологетом панславизму XVII ст. Юрієм Крижаничем “чужебісієм”, або ж “ксеноманією”, що означає надмірний потяг до всього чужого, передовсім культури, на збиток рідному [16].

Поряд з вище наведеними ознаками цивілізаційної єдності слід відзначити також фактор прабатьківщини, якому в більшій чи меншій мірі приділяють увагу Шпенглер і Тойнбі. Щодо Гердера, то він прямо стверджував, що фактор батьківщини має первинне значення. “Живі людські енергії є рушійними силами людської історії, а оскільки людина бере свій початок від роду і виникає кожна в своєму племені і роді, то вже тому вся її освіта, виховання і образ думки є генетичними. Ось де джерело особливих національних характерів, що знаходять глибокий відбиток в найдревніших народах, вони виразно вимальовуються у всіх діях і проявах всякого народу на цій Землі. Як джерело, що б'є із землі, приймає в себе сили, частки і смак ґрунту, в якому він накопичувався, так і древній характер народу виник з родових рис, з умов його частини світу, з обставин способу життя і виховання, із справ і подвигів, звершених в цю ранню пору, – зі всього, що дісталось на долю народіві” [4, с. 345]. Гердер таким чином підкреслює значення рідної землі, з якою тісно пов'язана кровна спорідненість і народна культура, що має глибоке історичне коріння. В цьому, а саме в залежності етнокультури від батьківщини, його думки схожі з поглядами Гумільова [12, с. 33–34].

Тож, як бачимо, у слов'янства є всі підстави вважатися окремою макрокультурою. Цю тезу в тій чи іншій мірі поділяє більшість цивілізаціоністів. Проте, зважаючи на явище псевдоморфозу, що є безпосереднім наслідком глобального впливу цивілізацій сусідів, слов'янська цивілізація перебуває на стадії тривалого становлення.

Список використаних джерел

1. *Панчук І. І.* Історія України очима іноземців: Довідник-хрестоматія / І. І. Панчук. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 304 с.
2. *Пытин А. Н.* Панславизм в прошлом и настоящем / А. Н. Пытин / Вступительная статья Е. С. Троицкого. – М.: АКИРН, 2002. – 195 с.
3. *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистическое исследование / О. Н. Трубачев; [Отв. ред. Н. И. Толстой]. – Изд. 2-е, доп. – М.: Наука, 2003. – 489 с.
4. *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества (Серия “Памятники исторической мысли”) / И. Г. Гердер. – М.: “Наука”, 1977. – 705 с.
5. *Тойнби А. Д.* Дослідження історії. Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
6. *Тойнби А. Д.* Дослідження історії. Том 2 / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 406 с.
7. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Гештальт и действительность / Пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. – М.: Мысль, 1998. – 663 с.
8. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Всемирно-исторические перспективы / Пер.

И. И. Маханьковой. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 624 с. 9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с. 10. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Составление и комментарии Ю. А. Белова / Отв. ред. О. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2008. – 816 с. 11. Чистякова С. С. Культурно-исторические типы глобализации [Электронный ресурс]: Аналитика культурологии, №2(8), 2007.– Режим доступа: <http://anaculturolog.ru/old/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=333> 12. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 548 с. 13. Семенова М. Мы – славяне!: Популярная энциклопедия / М. Семенова. – СПб.: Азбука, 1998. – 560 с. 14. Алексеев С. В. Славянская Европа V–VI вв. / С. В. Алексеев. – М.: Вече, 2008. – 448 с. – (Тerra Historica). 15. Антоний – Эмилий Н. Тахиаос. Святые братья Кирилл и Мефодий просветители славян. – Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, Московская Духовная Академия, Учебный комитет при Священном Синоде, Русской Православной Церкви, 2005. – 392 с. 16. Крижанич Ю. Г. Политика. Раздел 12. [Электронный ресурс]: Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа: http://www.krotov.info/acts/17/krizhanich/krizh_03.html#12

Богдан Бутковский

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СЛАВЯНСТВА КАК ОТДЕЛЬНОГО ЭТНОКУЛЬТУРНОГО СООБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПОДХОДА

В статье высказываются взгляды автора на славянство как отдельное этнокультурное сообщество в контексте цивилизационного подхода.

Ключевые слова: славяне, славянство, панславизм, этнокультурное сообщество, цивилизационный подход.

Bohdan Butkovsky

DETERMINATION OF SLAVDOM AS A SEPARATE ETHNO-CULTURAL ASSOCIATION IN THE CONTEXT OF CIVILIZATION APPROACH

The paper presents the author's views on the Slavdom as a separate ethno-cultural association in the context of civilisation approach.

Key words: Slavs, Slavdom, Pan-Slavism, ethno-cultural association, civilisation approach.